

НЕВЛАСНЕ-ПРЯМА МОВА Г. МАННА У ПЕРЕКЛАДІ

Невласне-пряма мова (НПМ) як *“стилістичний прийом та спосіб репродукції мови (фактичної або мисленої) персонажа (персонажів або розповідача-персонажа) шляхом лінгвістичної та екстралінгвістичної контамінації суб’єктно-авторських планів, засобами включення до авторської мовної фактури трансформованої прямої мови персонажів у її різноманітному кількісно-якісному діапазоні та репрезентації”*¹ є невід’ємним компонентом ідіостилю Г. Манна.

Треба зазначити, що традиції використання невласне-прямої мови як художнього прийому в німецькій літературі беруть свій початок ще у давньоверхньонімецькому та середньовісньонімецькому періоді. У XVII ст. невласне-пряму мову можна простежити у творах А. Гріфіуса і Г. Грімельсгаузена, у XVIII ст. її застосовують К.М. Віланд та Й.В. Гете, у XIX ст. цей стилістичний прийом властивий для стилю Г. Бюхнера, Ф. Шпільгагена, О. Людвіга, Т. Фонтане, Е. Меріке та ін.² Що стосується XX ст., то не можна залишити поза увагою той факт, що на початку століття невласне-пряма мова набуває автономного статусу, перетворюючись із не цілком усвідомленого спонтанного художньо-стилістичного засобу психологізації, драматизації або емоціоналізації на свідомий літературно-художній прийом, засіб передачі чужої мови.

Таким чином, можна констатувати, що становлення невласне-прямої мови як мовностилістичного і художнього прийому та виду репродукції чужої мови в німецькій літературі пов’язане насамперед з національними мовними і художніми традиціями. До того ж розмаїття функцій невласне-прямої мови простежується, по-новаторськи продовжується і реалізується в німецькомовній літературі XX століття, зокрема у творчій спадщині Генріха Манна.

Один із російських дослідників творчості братів Маннів В.І. Мальчуков указує на використання невласне-прямої мови вже в першому романі, який приніс сатирику значну популярність, – “Земля обитована” (1900). Критик, зокрема, вважає, що *“для ідіостилю Г. Манна цей момент є визначальним у виробленні нового зору – інтенсивного”*.³

Треба також зазначити, що невласне-пряма мова, яку активно застосовує письменник від початку своєї творчої діяльності, не зникає з арсеналу художніх засобів і в романах наступних періодів.

Зокрема, написана значно пізніше історична діалогія про короля Генріха IV вирізняється побудованою в особливий спосіб розповіддю, яка, на думку вітчизняної дослідниці творчості Г. Манна К.О. Шахової, полягає в тому, що *“поряд з голосом автора ми чуємо голоси людей минулої доби, бачимо світ їхніми очима, через призму їхнього сприйняття”*.⁴ Це досягається саме завдяки використанню невласне-прямої мови. Цей стилістичний прийом служить в історичній діалогії зображенню подій начебто *“в подвійній перспективі. З одного боку, це певною мірою об’єктивна авторська оповідь, а з другого – це зображення з погляду головного персонажа твору, його особисте сприйняття барв, звуків, рухів навколишнього світу”*.⁵ Переплетіння багатьох голосів (автор, король, інші персонажі), яке зустрічається в деяких сценах діалогії, слугує створенню *“дивовижного оптичного ефекту, особливої об’ємності, місткості”*.⁶

Дещо іншу функцію виконує невласне-пряма мова в гостро сатиричному романі *“Вірнопідданий”* (1913), який більшість дослідників вважають вершиною творчості письменника. Досить велику увагу цьому художньому засобу приділяє у своїх наукових працях російська дослідниця творчості Генріха Манна Л.В. Кобзарєва, яка доходить висновку: *“аналіз невласне-прямої мови у “Вірнопідданому” показує, що вона виступає як носій основного змісту та пов’язана з кульмінаційними моментами твору”*.⁷ Крім того, якщо мова йде про сатиру, то до зазначених додається, на думку тієї ж авторки, ще одна важлива функція: *“невласне-пряма мова стає засобом створення сатиричного підтексту – одного з найважливіших компонентів сатиричного твору”*.⁸

Маючи досить широке функціональне навантаження (мовна характеристика персонажів, психологічне заглиблення, емоційність зображення, композиційна побудова, сатира, гумор, іронія тощо) та проявляючись на всіх рівнях мови (лексика, морфологія, синтаксис), ця структура досить часто є складною з точки зору її перекладу.

Не можна не помітити, що, незважаючи на те, що аналізу цього явища досить багато уваги приділяють як лінгвісти (О.Г. Артемова,⁹ Л.М. Балаганіна,¹⁰ О.А. Гончарова,¹¹ К.А. Долінін,¹² А.І. Домашнев,¹³ З.Л. Жовнірук,¹⁴ В.А. Зіменкова,¹⁵ К.Я. Кусько,¹⁶ В.А. Кухаренко,¹⁷ А. Норберт,¹⁸ Е.Г. Різель,¹⁹ В. Флейшер,²⁰ С.І. Шендельс,²¹ та ін.), так і літературознавці (В.А. Виноградов,²² С.М. Зенкін,²³ Г.К. Косіков,²⁴ Н. Молдавська,²⁵ Л.Г. Попова²⁶ та ін.), ця категорія недостатньо дослідже-

на з точки зору передання її функціонально-структурних рис у перекладі.

Тому аналіз особливостей перекладу категорії невласне-прямої мови на матеріалі творчості одного з найвизначніших представників німецької літератури ХХ століття Генріха Манна є актуальним та недослідженим питанням, вирішення якого сприятиме розвитку як теорії, так і практики перекладу.

Слід зазначити, що завдання вирізнення в тексті оригіналу та порівняння з перекладом невласне-прямої мови можна вирішити тільки шляхом з'ясування лінгвістичних засобів, за допомогою яких вона утворюється.

Що стосується останніх, то найбільш вагомими для науковців є синтаксичні особливості цього стилістичного прийому. На думку дослідників (Л.М. Балаганіна,²⁷ О.А. Гончарова,²⁸ К.Я. Кусько,²⁹ Г.Я. Волганік,³⁰ Г.М. Чумаков³¹ та ін.), питання синтаксичної своєрідності невласне-прямої мови досі не втратило своєї актуальності. Серед багатьох висловлених науковцями думок щодо цієї проблеми найбільш усталеною є позиція К.Я. Кусько, яка вважає, що *“констатувати наявність НПМ, виходячи з її певних синтаксичних властивостей, не тільки можна, а й важливо для розуміння її стилістичної дієвості”*.³²

Найбільш характерними для невласне-прямої мови в романах Генріха Манна типами речень є окличні та питальні. Вони належать до основних синтаксичних показників НПМ і являють собою ефективний засіб психологізації розповіді, поглиблення у складний механізм розумових процесів та прихованих внутрішніх емоцій. Найчастіше вони властиві внутрішній невласне-прямій мові.

Наприклад, у першій частині трилогії “Імперія” – романі “Вірнопідданий”³³ сатирик досить часто вживає окличні речення для передачі внутрішніх рефлексій головного героя:

Er war untergegangen in der Korporation, die für ihn dachte und wollte. Und er war ein Mann, durfte sich selbst hochachten und hatte eine Ehre, weil er dazugehörte!

У цьому уривку змальовано почуття Дідеріха Геслінга з приводу його вступу до корпорації “Нова Тевтонія”. Автором за допомогою окличного речення в структурі невласне-прямої мови розкривається характер та емоційний стан головного персонажа, який відчуває себе сильним тоді, коли за його спиною – корпорація.

Той самий уривок в українському перекладі М. Зісмана.³⁴

Він розчинився в корпорації, яка думала й хотіла за нього. І це робило його мужчиною, підносило у власних очах, він пишався честю належати до корпорації.

В російському перекладі І. Горкіної:³⁵

Он растворился в корпорации, думавшей и желавшей за него. И в то же время здесь он был мужчиной, который вправе уважать себя, ибо имеет честь принадлежать к своей корпорации.

Не можна не помітити, що перетворення обома перекладачами окличного речення на неокличне призводить до втрати однієї з конститутивних ознак – невласне-прямої мови, до зникнення емоційної напруженості висловлювання, тому речення в перекладі не можна віднести до категорії НІМ. До того ж зміни, які відбулися в синтаксичній структурі цього речення, призводять до змін і в семантиці, оскільки головний герой не *“пишається честю належати до корпорації”* і не *“має честь належати до своєї корпорації”*, а тільки у складі корпорації і *“має честь”*.

У наступному епізоді з роману Генріх Манн використовує висловлену невласне-пряму мову:

Diederich hatte den Eindruck, als sei er aus der kraftspendenden Gesamtheit jäh herausgerissen und stehe hier als einzelner Mensch vor einem anderen. Eine nicht vorgesehene, unliebsame Lage! Um so unbefangener trug er seine Sache vor. Oh! Er wolle kein Geld zurück, das würde er einem Kameraden niemals zugemutet haben!

В уривку зі сцени зустрічі Дідеріха Геслінга з Мальманом сагірик за допомогою цитатної невласне-прямої мови показує, чого варта хоробрість корпоранта (Дідеріха), коли він залишається сам на сам з людиною, для якої корпорація “Нова Тевтонія” є пустим звуком. При цьому оклична неповна вигуківа конструкція (*Oh!*) у складі НІМ надає висловленню емоційно-експресивного забарвлення, вказує на спорадичний характер мовленнєвого процесу, близькість до розмовного мовлення і свідомо використовується автором оригіналу.

В українському перекладі:

Дідеріхові здалося, наче його раптом вирвали з якогось єдиного цілого, що вливало в нього силу, і він зненацька опинився перед цією людиною сам на сам. Непередбачене і неприємне становище! Тим простіше виклав він суть справи. О, він не просить своїх грошей, він ніколи не поставився б так до товариша!

І в російському:

У него было такое чувство, точно его грубо вырвали из какого-то животворящего целого и вот он один стоит лицом к лицу с противником. Положение непредусмотренное и невеселое! Тем развязнее приступил он к делу. Он, разумеется, не просит вернуть ему долг. С приятелем так не поступают.

Не можна не помітити, що український перекладач не зберігає

основних структурних ознак згаданого вище неповного речення, а саме – окличності та самостійності, і, відповідно, змінює емоційне забарвлення та розмовний характер невласне-прямої мови. У російському перекладі ця конструкція взагалі пропущена перекладачем, а друге речення цитатної НПМ зі складного окличного перетворюється на два простих неокличних, що теж призводить до втрати особливостей ідіолекту Г. Манна.

Що стосується питальних речень, то досить часто сатириком використовуються конструкції, в яких як уточнюючий зачин виступають допоміжні або модальні дієслова, нерідко питання за своїм семантичним наповненням мають деліберативний характер:

Vorher mußte er auf den Zetten, die dort hingen, den Namen des Virtuosen herausfinden, den Agnes erwähnt hatte. War es der? Hatte er so geklungen?

За допомогою внутрішніх рефлексій автор характеризує головного героя як людину обмежену, не розвинуту в культурному плані: Дідеріх не знає ім'я відомого музиканта і змушений читати афіші по всьому місту, аби згадати, кого саме хотіла побачити Агнеса. Обидва питальні речення є риторичними, причому друге уточнює зміст першого, що допомагає письменнику розкрити внутрішній світ героя, показати його сумніви щодо імені музиканта та необхідності взагалі робити такий подарунок дівчині.

В українському перекладі:

Насамперед він почав шукати на вивішених біля каси афішах прізвище віртуоза, про якого згадувала Агнеса. Чи ж це він? Чи таке було його прізвище.

І в російському:

Первым делом ему пришлось прочитать все афиши, чтобы вспомнить имя музыканта, о котором говорила Агнесс. Тот или не тот? Как будто названа была именно эта фамилия.

Не можна не помітити, що в обох перекладах синтаксичну структуру питальних речень не передано в повному обсязі. Зокрема, авторське уточнююче питальне речення в українському і в російському перекладах втрачає цю ознаку і, відповідно, втрачається синтаксична особливість НПМ, що призводить до певних змін авторського стилю, зокрема втрати емоційного забарвлення та психологізму.

Наступним характерним для Генріха Манна синтаксичним засобом у структурі невласне-прямої мови є повтор. За структурою це найчастіше простий словесний (дослівний) повтор, а за стилістичною типологією, як правило, підсилювальний, який надає висловлюванню

емоційності, наближує його до розмовного мовлення:

Diese harte Zeit: Bei dem Wort sah Diederich immer die Linden, mit dem Gewimmel von Arbeitslosen, Frauen, Kindern, von Not, Angst, Aufruhr – und das alles gebündigt, bis zum Hurraschreien gebündigt, durch die Macht...

Вживаючи у структурі невласне-прямої мови повтор, письменник розкриває ту безмежну силу влади, якою її бачить головний герой і якою він захоплюється.

В українському перекладі:

Суворий час, – при цих словах Дідеріхові завжди уявлялась Унтер ден Лінден з юрбами безробітних, жінок, дітей; злидні, страх, заворушення, – і все це приборкано владою...

І в російському:

Нынешнее суровое время. Слова эти неизменно вызывали в его воображении одну и ту же картину: Унтерденлинден, бурлящая толпами безработных – мужчин, женщин, детей с их нищетой, страхом, мятежом... и все они укрощены, у них даже исторгнуты крики “ура”. Укрощены властью...

Що стосується українського перекладача, то він не тільки не зберігає повтору, який був властивий оригіналові, а й взагалі пропускає вставну конструкцію, яка у складі невласне-прямої мови використовувалася сатириком для створення підсилювального ефекту. У російській перекладачки дослівний повтор зберігається, але він знаходиться у складі другого речення, таким чином значно ослаблено ту підсилювальну функцію, яку він виконував в оригіналі.

Як висновок, треба зазначити, що відтворення синтаксичних особливостей невласне-прямої мови Г. Манна українською та російською мовами являє собою певну трудність для перекладачів, з якою вони не завжди справляються. Серед порушень особливостей авторського ідіолекту можна назвати втрату конститутивних лінгвістичних ознак НПМ, незбереження або передання не в повному обсязі функцій цього мовно-стилістичного засобу, а також втрату всієї категорії невласне-прямої мови перекладачами. Це пов'язано як з об'єктивними (філософськими, психологічними, лінгвістичними, національними тощо), так і з суб'єктивними (ідіостиль перекладача) факторами. Внаслідок цього змінюється стиль оригіналу і, відповідно, авторська концепція роману.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Кусько Е.Я. Проблемы языка современной художественной литера-

- туры: Несобственно-прямая речь в литературе ГДР. – Львов: Высшая школа, 1980. – С. 33-34.
2. Щодо еволюції категорії невласне-прямої мови в німецькій літературі див.: Кусько К.Я. Мовні традиції і мовне новаторство в художній реалізації невласне-прямої мови в німецькій літературі // *Іноземна філологія*: Вип. 86. – Львів: Вища школа, 1987. – С. 59-65.
 3. Мальчуков Л.И. Текст и контекст (Проза братьев Маннов 1900-х годов в типологическом освещении). – Петрозаводск: ПГУ, 1990. – 112 с.
 4. Шахова К. Историчний роман Генріха Манна про войовничого гуманіста // Манн Г. Літа зрілості короля Генріха IV. – К.: Дніпро, 1985. – С. 15-16.
 5. Там само, с. 14.
 6. Там само, с. 14.
 7. Кобзарева Л.В. Сатирические романы Генриха Манна: Автореф. дисс. ... д.филол. н. – М.: МГПИ им. В.И. Ленина, 1982. – 32 с.
 8. Кобзарева Л.В. Опыт анализа сатирического произведения. – Свердловск: СГПИ, 1976. – С. 81.
 9. Артемова О.Г. Использование графических и паралингвистических средств в создании семантики художественного образа персонажа (на материале рассказов Р. Брэдбери) // *Язык, коммуникация и социальная среда*. – Воронеж: ВГТУ, 2002. – С. 170.
 10. Балаганина Л.Н. Многосвязные вопросительные комплексы в контекстах внутренней речи // *Language and Literature*. – Тюмень: Изд-во ТГУ, 1996; <http://www.utmn.ru/frgf/No4/text4.htm>
 11. Гончарова Е.А. Несобственно-прямая речь в современной немецкой художественной прозе: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.. – Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1968. – 22 с.
 12. Долинин К.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1985. – 288 с.
 13. Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А. Интерпретация художественного текста. – М.: Просвещение, 1989. – С. 107.
 14. Жовнірук З.Л. Форми репродукції чужої мови як засіб характеристики персонажів повісті К. Вольф “Розколоте небо” // *Іноземна філологія*: Вип. 63. – Львів: Вища школа, 1981. – С. 75-83.
 15. Зименкова В.А. Смысловые (семантические) комплексы в составе внутренней речи персонажа // *Структурно-функциональный аспект предложения и текста*. – Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1987. – С. 153-158.
 16. Кусько Е.Я. Несобственно-прямая речь в современной немецкой литературе: Дисс. ... д.филол.н. – Львов: ЛГУ, 1976. – С. 347.
 17. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 189 с.
 18. Neubert A. Die Stilformen der “erlebten Rede” in neueren englischen Roman. – Halle: Mitteldeutscher Verlag, 1957. – 185 S.
 19. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache. – Moskau: Hochschule, 1963.

- 488 S.
20. Fleischer W., Michel C., Starke G. Stillistik der deutschen Gegenwartssprache. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996. – 341 S.
 21. Riesel E., Schendels E. Deutsche Stilistik. – Moskau: Hochschule, 1975. – 316 S.
 22. Виноградов В.А. Несобственно-прямая речь // Литературный энциклопедический словарь / В.М. Кожевников, П.А. Николаев. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – С. 245.
 23. Зенкин С.Н. Введение в литературоведение: Теория литературы. – М.: РГГУ, 2000; www.iek.edu.ru/publish/aids/htm.
 24. Косиков Г.К. О принципах повествования в романе // Литературные направления и стили. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – С. 65-76.
 25. Молдавская Н. Несобственно-прямая речь // Словарь литературоведческих терминов. – М.: Просвещение, 1998. – С. 238-239.
 26. Попова Л.Г. Внутренняя и внешняя речь автора и персонажа в немецких и русских художественных текстах // Филологические науки. – 2002. – № 4. – С. 93-100.
 27. Див. пос. 10.
 28. Гончарова Е.А. Отражение авторской позиции в синтаксисе художественного текста // Структурно-функциональный аспект предложения и текста. – Л.: ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1987. – С. 52-62.
 29. Кусько К.Я. Семантичні особливості сурядних і підрядних зв'язків у структурі невласне-прямої мови // Іноземна філологія: Вип. 78. – Львів: Вища школа, 1985. – С. 48-53.
 30. Солганик Г.Я. Стилистика текста. – М.: Флинта, 2001. – 253 с.
 31. Чумаков Г.М. Чужая речь как лингвистическая категория и проблемы грамматики, лексикологии, стилистики: Автореф. дисс. ... д.филол.н. – Днепропетровск: ДГУ, 1977. – 47 с.
 32. Див. пос. 1, с. 132.
 33. Mann H. Der Untertan. – Berlin: Aufbau-Verlag, 1965. – 443 S.
 34. Манн Г. Вірнопідданий. – К.: Дніпро, 1969. – 396 с.
 35. Манн Г. Сочинения: В 8 т. – Т.3. Верноподданный. – М.: Госиздат. художественной литературы, 1958. – С. 7-455.